

ДІТОЧІ ЧИТАНКИ

4.

БОРИС ГРІНЧЕНКО

КОРОТКА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Шеста тисяча

СТАНИСЛАВІВ 1920

Видавництво „Діточі Читанки“

З печатні Льва Данкевича.

LIBRARY
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

7
ДІТОЧІ ЧИТАНКИ.

4.

БОРИС ГРІНЧЕНКО.

КОРОТКА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ.

ВИДАННЯ 6-ге.

СТАНИСЛАВІВ, 1920.

В-во „ДІТОЧІ ЧИТАНКИ“

Собеского ч. 11.

З печатні Льва Данкевича, Станиславів, Липова 5.

947.7

H8584k

1920. Де живуть Українці і скільки їх?

Як піде наш чоловік, скажемо, з Харківщини в Полтавщину, а тоді в степи на заробітки, аж до Херсону й Одеси, то скрізь він зустріне своїх людей, що так говорять, як і він. Нехай він завернеться назад, піде Київщиною, Волинню, Поділлям, Повуттям і Чернігівщиною, — знову скрізь він побачить, що робучі люди говорять такою мовою, як і він, — де не де хиба в чому відміння буде, а то все однакове — підхоже вусом до того, як отут, у сій книжці, написано. Отож на всьому сьому просторі живе все один наш народ.

Земля, на якій він живе, зветься Україна, а народ зветься — Українці, і говоримо ми українською мовою.

Земля наша Україна велика. Починається вона від поза Карпатських гір, та іде аж до Дону; а з північного краю починається від пинських лісових болот, що по річці Прип'яті, та геть аж до Чорного моря. По сій землі течуть гарні й великі ріки: найбільша Дніпро, Дністер, Буг, далше Дінець, Кубань та інші. Південні краї нашої землі обполікує Чорне Море. Є по їй багато великих і малих городів, найголовніший і найкращий — Київ над Дніпром, далі Львів, Чернівці, Кам'янець, Житомир, Чернігів, Харків, Полтава, Катеринослав, Херсон, Одеса, Катеринодар та багато інших. Усього землі нашої України 13 і половина тисяч квадратних миль, або, як простіше сказати, — мало не 69 мільонів десятин. Народу українського живе на сій землі більш як 38 мільонів чоловік.

Українська земля, хоч уся при купі, та поділена була між двома царствами. Найбільша частина її під Росією і живе на російській Україні 30 мільонів нашого народу в отсих восьми губерніях: чернігівській, київській, полтавській, харківській, катеринославській, херсонській, волинській, подільській, та в частинах ще

отсих одинайцятьох губерній: таврійської, басарабської, люблинської, сідлецької, гродненської, минської, курської, воронізької, донської, ставропольської та кубанської.

Друга велика частка української землі була під Австро-Угорщиною. Там український народ живе зараз за російською межею, в східній Галичині, на східній Буковині та по карпатському Підгіррю. Живе його там мільйонів з п'ять. Окрім того українські люди виселялися з свого краю і живуть по всяких інших місцях Росії, а поза Росією живуть Українці в Румунії, в Турції, в Америці та по інших місцях, всего около 40 мільйонів душ.

II. Наші предки і перші князі.

У давню давнину український народ жив невеличкими племенами; кожне плем'я звалося по своєму: Поляне, Деревляне, Дуліби, Сіверяне, Уличі, Тиверці. В купу вони не вдналися, а кожне плем'я жило собі окремо, окремою громадою. Громада усьому й порядок давала. Звичайно в кожному племі був свій город — там на майдані сходилася громада, і такі схо-

дини звалися віче. Віче міркувало про громадські справи і як воно присудить, то так і робиться. Віче вибирало собі старшого, що звався князь. Князь уже і порядкував, слухаючися віча, і командував, як була війна. Хоч війни спершу було не багато; все то був народ хліборобський, а вільного степу було без краю, — не було за що дуже і сваритися. Часом хіба не помириться племя з племям, за-сваряться, то трохи й повоюються. Через те народ наш у ті часи до війни не звик і войовничий не був. Більше привчали його до війни сусідні хизацькі народці, бо вони нападали на наших людей, то треба було від їх одбиваться. Де-далі й князі заводили вже при собі повсякчасне військо; через те вони почали вбиватися в більшу силу, тоді вже й вічеві не так корилися.

Всі ці народці, з яких потім виріс наш український народ, були славянської породи і звалися вони всі гуртом тоді — Русь.

Віра в їх була така, що молилася до сонця, до неба, до води, до землі, то що; над усім у їх були боги: найстарший Перун, далі Дажбог, Стрибог та інші. До-

водилось їм мати діло з сусіднім грецьким царством Візантією. Греки були христіяни, і від їх і до нас почала заходити християнська віра; серед нашої землі вже в дев'ятому віці були христіяни, а в десятому вихрестилась у християнство київська княгиня Ольга. Поширив же у нас християнство її внук князь Володимир. Під його рукою було вже багато землі, а на їй чимало свого й чужого народу; князував Володимир від Київа аж геть на північ далеко; на заході мав Галичину і кругом на схід і на південь великі простори. Українська держава (царство) під його рукою була вже великою державою. Року 988-го Володимир вихрестився в християнську віру від візантійських Греків і оженився з грецькою царівною Ганною. Його заходами християнська віра почала ширитися скрізь, по його державі. Володимир позаводив школи і звелів учити в їх дітей. Так почалася в нашій українській державі просвіта. Багато дечого наші люди переймали тоді від Греків.

Ще за життя Володимир пороздавав своїм синам на князування землі; але як він умер, року 1015, сини його довго

сварилися за батьківщину, аж поки син його Ярослав за князював над усією державою і підбив під свою руку ще й деякі інші землі. Вбився він у велику силу, зазнався з усякими королями й царями: одного свого сина одружив з грецькою царівною, двох других з німецькими князівнами; одну дочку віддав за норвезького короля Гаральда, другу за французького короля Генрика I. Наша земля через те зазнайомлювалася з чужими землями, наш народ переймав від інших народів те гарне, що було в їх.

Ярослав, як і батько його скрізь заводив школи. Сам він любив читати та розмовляти з ученими людьми; звелів перекладати на тодішню нашу книжню мову деякі грецькі книги і завів бібліотеку (книгозбір) у Софійській церкві. Сю церкву зведів він грецьким майстрам вибудувати в Києві, і вона, з деякими відмінами й прибудовками, додержалася й досі і зветься тепер Софійський Собор. Князь Ярослав силкувався як краще упорядкувати лад у своїй державі; він почав заводити кращі закони і записувати їх на папір, а досі воно не записувалось; та книга, де почато списувати закони,

зветься „Руська правда“. Умер Ярослав року 1054-го.

Ярослав ще за життя поділив усю свою державу між п'ятьма своїми синами на п'ять частин, чи князівств. Такі князівства звалися тоді уділами. З того часу завівся у нас між князів такий лад, що найстарший брат звичайно брав київський уділ, князував у Києві і звався великим князем. Таким робом зробився Київ столицею нашої української, — чи як тоді казали — руської — держави. Як старший брат умирав, то замість його великим князем ставав підстарший брат, за ним третій і так аж до останнього брата. Такий був звичай, та сами князі не дуже його шанували, а раз-у-раз спихали один одного з велико-княжого стільця.

Князів на уділи настановляли звичайно батьки, але часто народні віча сами собі вибрали князів, а нелюбих, то часом скидали.

Кожен князь мав своє військо і ходив з ним воюватися. Як намножилося удільних князів багато, — погано стало народові під ними жити. Князі не обороняли добре свого народу від степових на-

родців, що нас нападали, від Печенігів, Половців, Торків та інших. Ні, князі воювалися один з одним, щоб повіднімати у своїх же братів, чи інших родичів городи й землі. Один князь почне другого воювати, нападе на його землю, городи і села поруйнує, поцалить, людей побє. Найбільше змагалися за столицю Київ — кому бути великим князем. Кілька разів брали Київ військовим боем, руйнували й палили, різали людей, і до того довели, що великий та славний колись Київ звівся ні-на-що. До війська треба було людей, — князі забирали хліборобів та інших робочих людей від роботи. Ще їм мало було свого війська, так вони кликали на підмогу проти своїх же військо від сусідних хижих степових народів, наприклад від Половців. Ті прийдуть помагати та й займуть у неволю цілі села з жінками й дітьми. Отак робили ті князі зі своїм народом.

III. Суперечки з Московщиною.

Тоді-ж почалася суперечка й з Москалями (Руськими, великоросами, кацапами).

На північ від України жили зовсім чужі нам народці: Мері та Вєсь. Вони були фінської породи, фінською мовою й говорили і жили своїм звичаєм, від нас одмітно. Здавна вже Білоруси й наші люди виходили в ті землі і там селилися. Де-далі таких виходьків ставало там усе більше та більше. Народці ті фінські були неосвічені, ніякого міцного ладу в їх не було, і люди то були тихі, не войовничі. Через те оті зайти де-далі все дужче над ними гору брали. Уже наші князі почали там і городи свої будувати. Живучи наші люди в куці з Мері та Вєсєю, перемішувалися з ними. Фіни вихрестились у християнську віру, наші почали женитися з фінками, а фіни з нашими дівчатами; одні в одних переймали звичаї; мову свою фіни забували, а знов і наші люди багато дечого переймали від їхньої мови. З обох тих мов і витворилася нова мова, зовсім окрема від нашої, — московська. Ми говорили по старому, по вкраїнському, а вони вже по новому, по московському. Було вже два народи, одмітні обличчям, мовою, звичаями, одежою. Тільки-ж тоді ще й ми, і вони звалися однаково — Русь.

Було вже там, на півночі, й князівство Суздальське та Володимирське; князі там були з нашого народу. Один у сих князів, Юрій, побудував там город Москову. Тільки-ж усе се була одна наша держава, і князі суздальсько-володимирські мусіли коритися київському великому князеві. А се їм було не до вподоби.

Один з сих князів — Андрій Боголюбський збудував собі нову столицю, Володимир, на річці Клязмі і вбився в силу. Київського великого князя він не слухав, а хотів сам бути великим князем, та не в Києві, а в Володимирі, щоб усією землею порядкувала не київська Русь (Україна), а московсько-суздальсько-володимирська (Московщина). От він і надумав зруйнувати Київ, щоб його не було, а вся сила й краса щоб були в московському Володимирі. Року 1169-го він покликав на поміч Половців та напав на Київ, узяв його боєм, спалив й зруйнував увесь. Андрієві Суздальці-москалі, хоч сами й християни, любісінько палили церкви й монастирі. Грабували й везли з собою все людське добро. А людей і старих і малих — усіх вирізували. Київ після того, хоч знову почав будуватися

й заселятися, та з того часу так зане-
пав, що ніколи вже не доходив до такої
сили — розцвіту, як попереду.

На деякий час зросло тоді в гору
князівство галицьке, або Червона Русь.
Се був уділ нашої держави; але р. 1198
закнязував там волинський князь Ро-
ман, і цей князь убився у таку силу,
що підгорнув під свою руку й знеможену
київську землю. За сим розумним та смі-
лим князем може б ми визволилися з бі-
ди, та р. 1205-го він поляг у бої з По-
ляками.

Була наша Україна багата і на зем-
лю й на всячину. Ставало й собі, було
що й продавати иншим народам. Заво-
дилися школи, потроху ширилась про-
світа. Навчилися наші люди всякого ре-
месла й умілости: будувати гарні будин-
ки, малювали добре малювання, всякі ин-
ші гарні річи вміли виробляти. Народ був
тямущий до всього, тільки не міг собі
дати ради з князями. А ті князі думали
не про добро людське, а про добро своє,
про свою кишеню. Жадаючи собі все біль-
шої та більшої сили й багатства, руйну-
вали князі рідну землю, віча й громади
утискали, однімали в їх волю: робучих

людей, гнітили та накладали на їх великі податки. Коли часом трафлявся який путящий князь, то не міг сам упинити всіх. А московські князі, такі, як Андрій Боголюбський, ще додавали лиха. І довели князі рідну землю до великої біди, до занепаду, зробили з неї руїну, народ знесли так, що не міг уже він оборонитися від хижих ворогів-чужинців.

IV. Татарське вихоліття.

А чужинців багато нападало на нашу землю: Авари, Угри, Торки, Хозари. Упоралися з ними — коли наскочили інші степовики — Печеніги, а потім Половці — сі чинили нашому народови велику кривду. Та помало побили ми Печенігів, почали брати гору й над Половцями, стали з ними вже миритися й родичатися. Аж тут насунула нова хмара: Татари.

Татари не робили хліба, не мали ні сіл, ні городів, а кочували — переїздили степами з одного місця на друге. Жили з худоби, мали багато верблюдів, волів, овець, коний. Ще жили з війни, і були

народом хижим, войовничим, лютими були на війні руїниками. Мали свою окрему віру. Порядкували в їх старші, що звалися ханами.

На Україну прийшли вони від схід сонця, з далекої землі Азії, з-за рік Дону й Волги та з-за великого озера Каспійського. Спершу напали на Половців, а як наші дали помочі Половцям, то й на наших кинулись і на річці Калці страшенно нас побили року 1124-го. Завернули назад, але через 13 літ, року 1237, прийшли знову.

Українські князі ніяк не готувалися до цього нападу. Як і попереду, вони заводились, сварилися проміж себе за князювання, а про оборону землі і в голову не клали. Через те Татарам легко було їх подужати.

Татарський хан Батий вирушив з трьомастами тисячів війська. Татари напали на Московщину та й підбили її під себе; потому насунули на Україну, взяли й зруйнували Київ і тоді пішли потопом по всій Україні. Орда йшла як пожежа, палила, руйнувала, вирізувала до ноги людей, топтала дітий кіньми. Вся Україна стояла в обгорілих руїнах, залита була кровю,

посипана людськими кістками. Хто ще був живий, — утікав у ліси, в очерета та в поліські болота ховатися.

Пять років було те лихо, аж поки над усім нашим краєм запанували Татари. Батий з своєю ордою вернувся в степи над Волгою й Доном і там осівся; а на завойованих українських землях покинув своїх начальників з військом. Татари ні в нас, ні в Московщині не перемінили порядків, не займали віри, zostавили, як були князів, але над тими князями вже старший був Батий, а його посіпаки збирали з московського й українського народу великі податки, а хто не міг платити, того вбивали або брали в орду. Ще брали собі в орду десятого хлопця й десятку дівчину. От до чого догралися українські князі, що й край свій, і себе самих попустили впасти в неволю!

Під сей час усе замерло в нашім краї, тільки галицький князь Данило, Романів син, силкувався якось визволити рідну землю. Під його рукою була, після першого татарського нападу, мало не вся українська земля і під його пануванням край почав оживати, багатшати, ширилася просвіта, народ зазнайомлювався з про-

свіченими краями в західній Європі. Під час другого татарського нападу його не було дома, — їздив до грецького цісаря сватати за свого сина його дочку. Вернувшись, побачив край спустошений, поруйнований. Почав знову все впорядковувати. Він і з Батієм так улаштувався, що хан не посилав до його своїх посіпак за податками, тільки, що повинен був Данило допомагати хана своїм військом. Та він хотів зовсім Татар ізбутися. Він оженив сина Льва з дочкою угорського короля Белі, другого сина — з дочкою литовського князя Мендовга, заприятнився ще й з польським королем, а далі з папою римським; папський посол коронував Данила на короля. Придбавши таких дужих приятелів, сподівався король Данило вигнати Татар з української землі. Та родичі й приятелі помочі не дали, свої сили було мало, і довелось Данилові знов коритися Татарам, хоч він і не попускав їм порядкувати в своїм королівстві. Як він умер року 1264-го, не було нікого вже, хто б опирався силі татарській. Татарські хани більш як 80 років панували над нашою землею — аж поки прийшла Литва.

V. Україна з Литвою.

Литвинами люди звуть у нас тепер тих родичів наших, що по письменному звуться Білоруси: сих людей прозвали Литвою через те, що вони довго були під пануванням у справжньої Литви. А справжня Литва — се зовсім инший народ, що жив на північ від Польщі, уздовж річок Двини й Німану, аж до Балтійського моря. Говорили Литвини зовсім відмінною мовою і мали свою віру. Спершу сей народ був бідний, дикий, жив по лісах, пущах та нетрях. Колись українські князі навіть підбили його під себе на деякий час. Та потроху почали Литвини вбиватися в силу, і литовські князі стали вже нападати на Україну.

Зробившись дужою державою, Литва стала нападати на нас і протягом чотирнадцятого віку забрала всю українську землю, вигнавши з неї Татар. З того часу Україна стала під литовською рукою; тільки одну частку української землі — Галичину — трохи згодом забрала Польща. У купі з українськими землями забрала Литва й білоруські,

Тепер ми зовсім уже й надовго порізнялися з Московщиною: Україна й Біла Русь були з Литвою і звалися литовська Русь; московські ж давні князівства ще 200 літ були під Татарами, а потім вирости в самостійне московське царство, з столицею в Москві.

Литовські князі не перемінляли порядків на Україні, тільки замість давніх князів запанували Литвини. Та вони скоро поробилися христіянами; не будиши сами письменними, навчилися писменства від нас і переняли з ним і нашу мову та й почали закони і все инше писати тодішньою нашою письменською мовою. Українці були освіченіші за Литвинів, і хоч Литвини їх підбили, але Українці взяли над ними гору розумом та освітою, через те українська і білоруська мова запанували серед освічених Литвинів. Помалу литовська держава переробилася на українсько-білоруську.

VI. Україна з Польщею.

Та в Литви й України була сусіда Польща. Польська держава давно вже жо-

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

тіла притулити до себе українсько-литовську. Як умер в Польщі король Людвик, після його зосталася дочка Ядвиг. Польські пани року 1386-го віддали Ядвигу заміж за литовського князя Ягайла і вибрали його на польського короля, а Ягайло за се обіцявся прилучити до Польщі всю Литву, Україну й Білу Русь.

Спершу країни нової польської держави — Польща, Литва й Україна, — жили собі кожна своїм звичаєм і під своїм законом. Але польські пани хотіли, щоб було не так, а щоб Литву й Україну переробити на Польщу.

Польські пани мали в своїй землі велику силу. Вони збиралися на з'їзд, що звався сейм, і той сейм давав порядок усій землі: вибирав короля, як старий умирав, заводив усякі закони, порядкував усякими державними й громадськими справами. Король без сейму, без панів не міг нічого робити. Кожен пан мав право держати все військо, у панів були міцні й збройні, муровані замки серед величезних маєтків-земель і в тих замках пани самі жили, як королі.

Мало не вся земля була панська, попівська або монастирська, і польський на-

род робив на своїх панів панщину. Тяжко жилося робучому, польському народові, легко і весело жилося панам.

Отоді ж то й українським та литовським панам схотілося такого життя. Тії панські права принадили й їх, — почали вони переймати польську мову, польські звичаї, католицьку віру (бо Поляки були католики), — аж поки року 1569-го зібралися з усіх трьох земель пани та й постановили, щоб Литві ще трохи попустити самостійности, а українські землі прилучити до Польщі. Король польський почав роздавати панам українські землі і порожні і такі, що на їх уже сиділи вільні хлібороби. Почали там польські пани оселятися, стали скрізь свій лад та панщину заводити, а з ними до гурту і наші пани-перевертні. Тільки не відразу се зробили. Спершу попускали людям — і тим, що вже там жили, і новим — більше волі — жити народові було можна добре. Тим часом пани повимуровували собі міцні замки, позаводили кожен собі військо та позахоплювали мало не всю землю на Україні. Тоді вже їм легше було народ у ярмо запрягти. Спершу по-

так, що вже й тяжка панщина стала. Ще часом пани жили по великих городах, а землю здавали у посесію орендарям. Жидам, — та ті за панів правила, забираючи з народу весь варобіток, бо требаж було й панови дати, і собі придбати.

А що вже знущалися з людей і пани, і посесори, то й не казати: як хто не слухався, били й усякими карами карали; мав право пан і на смерть скарати свого підданого.

Польські пани та наші перевертні усліджували скрізь і нашу мову, щоб перевернути народ на Поляків. А тут ще завелася спірка за віру: хотілося панам, щоб і на Україні скрізь була католицька віра.

Наїхали на Україну католицькі ченці-Бзуїти та й заходилися привертати наших людей до католицтва.

Наші люди, перенявши християнську віру від Греків, так і держалися того ладу і звали свою віру грецькою, православною або благочестивою. Поляки ж були віри католицької. І католицька віра — християнська, тільки вже одмітна дечим від православної. У католиків є найстарший архієрей, зветься папа: він живе

в італійській землі, в городі Римі і звідтіля дав порядок усім католикам. Тепер то він не має такої сили, а в старовину, то його слухали не то попи, а й князі, королі та імператори.

Так ото як намислили Єзуїти завести католицьку віру на Україні, то вони хитро та мудро се почали: намірились завести у нію церковну, то-б-то спілку проміж православною та католицькою вірами. А та унія така: Українці можуть правити службу божу по своєму, а слухатися мусять папи і так вірити, як він скаже; а як попи, пани й люди всі слухатимуться папи, то той папа, потроху та помалу переробить православну віру на католицьку. Український митрополит Рагоза та архієреї Кирило Терлецький та Іпатій Потій підписалися нишком на унію та й одвезли, Терлецький та Потій, року 1595 го той підпис до папи, наче б то весь український народ хоче пристати на унію. Тоді вже почали польські і наші поляшені пани, католицькі попи-ксьондзи та наші попи й архієреї-уніяти заводити унію: церкви повертали на костели, православних попів вигонили і примушували людей вірити не так, як вони хо-

тіли, а так, як панам, ксьондзам та Бзу-їтам хотілося. З сього повстала страшенна колотнеча, і колотнеча та не втихала ввесь час, поки ми жили з Полякамі.

Та й се ще не по всьому. Було в нашого бідолашного українського народу ще одно лихо.

VII. Турецько-татарське лихо.

На півдні нашої землі — Чорне море, а над Чорним морем такий край, Крим зветься.

Там було тоді татарське царство: у Криму жили Татари в городах і селах, а від гір ріки Дуная до річки Кубані, кочували ще чотири орди татарські. Над Кримом і ордами панував царь, що звався по їхньому хан.

Найкращими українськими оселями по ріці Дніпру були тоді городи Канів та Черкаси, — далі на південь степ уже був безлюдний; по ріці Дністру наші люди вже й тоді поселилися аж до Чорного моря. По безлюдних степах чабанували і Татари, і наші Українці. Ча-

сом сварилися за пасовища, а більше мирилися.

Коли се року 1453-го Турки, вийшовши з Азії, повоювали грецьке царство, і турецький султан запанував у грецькій столиці Цариграді або Константинополі, там, де й тепер він сидить. Скоро після того турецький султан підбив під себе татарського хана. З того часу кримські Татари почали часто набігати на Україну і дуже грабували її. Турки, підгорнувши під себе багато українських народів — Греків, Сербів, Болгарів, Молдаван, хотіли повоювати ввесь світ. Та й віра їх магометанська наказувала воюватися з християнами. Ото ж вони й підбурювали Татар нападати на Україну. А тут ще польський король та московський царь як засваряться проміж себе, то й той, і сей зараз підбурюють Татар, щоб напали: король підмовляє, щоб на московську державу, а царь — щоб на польську. Чи на Москалів, чи на Ляхів нападуть Татари, а нам усе лихо, бо ми саме на татарській дорозі, то поперед усього їх мусим відбивати. Отак, наприм., року 1484-го кримський хан Менглі-Гирей, приятель московського царя Івана III, наї-

хав на Україну, поруйнував Київ, а людий-Киян за малим не всіх забрав у неволю.

З того часу Татари мало не що року стали набігати на Україну. Наскочить орда, села палить, добро грабує, людий убиває або забирає в неволю. Женуть тоді людий степом, як отару: Татари верхи їдуть, а людий нагаями підганяють; ще й значать тавром, розпеченим у огні, на тих місцях на тілі, де і в худоби. Пригнавши їх у Крим, продають на базарі так, як у нас худобу. Котрі-ж старі чи немошні, до праці не годящі, то тих віддають часом молодим хлопцям, а ті вчаться на їх стріляти або камінням бють, чи в морі топлять. А тії невольники, що продавались, повинні були вибути шість років у неволи, а тоді ставали вільні, тільки не могли нікуди йти з Криму. Котрих дужчих невольників, тих і закованих держали, випікали на лобі чи на щоках тавро, в день вони тяжко робили, а в ночі держали їх у льохах тюремних; а їсти давали трехи, та й то такого, що й собака не їстиме. Ще брали невольників на каторгу. Каторгами звалися турецькі кораблі, галери, що веслами греблися.

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Так на таку галеру до весел садовили невольників і приковували їх. Ніколи вони з того місця, де їх приковано, не сходили. Тяжко вони робили, і в свято спочинку не мали; люто їх бито. — Часом невольників навіть вихолощувано.

Дуже любили Татари забирати гарних жінок та дівчат: в Татар, і в Турків віра така, що можна мати не одну жінку, а кілька. Багаті пани, то й десятками мали жінок. Свої жіноти їм не ставало, то забирали наших та й продавали всім, хто хотів.

Часом невольників за великі гроші викупували родичі, коли було за що; иноді самі невольники тікали. Тільки тяжко було втечи: доженуть Турки-Татари вбють, закатують або очі повиймають; та й коли не доженуть, — то в степу безлюдному — без води й без їжі — люди гинуть. Через те тікав мало хто.

Забирали ж Татари тяжко багато наших людей. От, напр., року 1575-го Татари забрали на Україні більш, як 55 тисячів людей, 40 тисяч коний, пів міліона усякої худоби і без ліку отари.

Отоді заспівав наш народ тую сумву пісню :

Зажурилась Україна, що нігде прожити,
Гей витоптала орда кіньми маленькі діти,
Ой маленьких натоптала, великих забрала,
Назад руки постягала, під хана погнала.

Та на оборону українського народу
від польського й свого панства та від та-
тарського хижацтва виростало дві нові
сили. Одна — то були брацтва, друга —
козаки.

VIII. Брацтва.

Брацтва — то були такі товариства
при церквах, найбільше по городах. Чле-
ни їх звалися братчиками. У братчики
йшли найбільше міщани, але приставали
до їх і селяни, і козаки. Напр. гетьман
Сагайдачний записався у Київське брац-
тво з усім козацьким військом. Братчи-
ки скидалися гріними і за ті гроші роби-
ли своє діло, а діла в їх було чимало.
Вони дбали про те, щоб були гарні цер-
кви, помагали вбогим, заводили шпиталі
— такі доми, де мали до смерти приту-
лок немошні та старі люди, викупляли
невольників з неволі татарсько-турецької
та робили інші милосерні діла.

Ще їх діло було — дбати, щоб краще у нас було духовенству. Тоді українські архієреї були здебільшого з панів, з панської та королівської ласки й архієреями робилися. До кожного архієрейства була земля — великі маєтки, а на тих землях жили піддані — селяни, що робили панщину на архієреїв. Архієреї-ж жили зовсім як інші багаті пани: в пишноті та в роскошах, підданих свої тяжко кривдили; держали при собі військо і з тим військом часто по розбишацькому нападали на сусід і робили всякі інші діла. Попів же дуже втискали, поводилися з ними згорда. Отож проти таких порядків і починають змагатися брацтва, навіть жаліються на архієреїв цароградському патріярхови, бо він тоді був старшим над українською церквою, — і патріярх помагає брацтвам і часом карає винних. Як настала унія, довелося брацтвам раз-у-раз боронити православну віру від уніятства. Ще давніше деякі багаті українські пани — такі, що ще не поперевертались на Ляхів (Поляків), от як Константин Острожський або Хоткевичі, — почали заводити українські школи й друкарні, щоб печатати в їх книги.

Сим шляхом пішли й брацтва. Бачили вони, що польщина та католицтво через те забивають українство та православіє, що наші люди були ще темні, неосвічені, а польське панство та попівство було вельми освічене, в науці часом і дуже тямуще. Тим то брацтва заходилися й собі заводити школи і позаводили їх дуже багато; заводили друкарні, щоб печатати в них задля людської науки й просвіти книги. Через такі заходи на Україні дедалі ставало все більше та більше освічених наукою та розумних людей. Сі люди писали книги, а в тих книгах обороняли Українців та їх віру від польщини та католицтва. Помалу - малу стала наша земля розумнішати, освічуватися, стало їй легше відбиватися від польського панства та католицького попівства. За се дякувати мусимо брацтвам.

Але все ж сами вони не мали б сили оборонити наш народ від того лиха, яке на його насунуло. Та з-межи сього народу виявилась нова велика сила, козацтво.

IX. Козаки.

Козаки звалися спершу вільні вояки - здобишники, що ходили на здобутки в степ

розбивати чужих, а часом і своїх, або йшли на службу до якого князя. Були козаки християнські й татарські, українські й московські. Я тут казати-му тільки про своїх, українських козаків.

Звичайно козаки ходили купами і мали своїх ватажків, отаманів. Часом сі ватажки були з простого люду, а часом і вельможні пани. Бо козаки боронили землю від Татар, відбивали в орди людий-невольників, та всяку здобич, — то-ж і панам було добре. От з таких панів був славетний ватажок князь Дмито Вишневецький, прозваний Байдю (про його й пісню співають). Він збудував на острові Хортиці серед Дніпра замок, зібрав там козаків та й бив звідти на Туреччину. Помалу-малу козаки зовсім оселилися на Дніпровому острові за порогами, — через те стали зватися Запорозькими козаками, а місце, де вони жили, — Запорозька Січ.

Туди в Січ тікали з наших городів та сіл усі ті люди, кому недобре дома жилося: чи пани мордували, чи так нещастило, чи в гріх ускочив хто та кари сподівався, чи просто хотів чоловік погуляти військовою погулянкою, — гайда

в степ у Січ! Запорозці не питали чоловіка, як він попереду жив, а приймали кожного, хто до їх приходив, аби християнської віри був. Коли хто чим грішний був, — те їм було байдуже. Але коли хто в Січі прогрішився, то карали дуже; хто жінку заведе на Січі, тому голову відрубують, бо на Січі жили вони без жінок; хто вкраде — і того на смерть карають, а коли хто товариша вб'є — живцем у землю з убитим закопують. Проміж себе жили просто. Усе їх житло звалося кіш, а окремі частини війська жили в величезних хатах, що звалися куріні. Усю старшину сами вони собі вибирали, а як хто не подобався їм, то й геть скидали. Найстарший отаман звався кошовий отаман, а то були курінні отамани. Найвище діло в козаків було — воювати з Татарами та з Турками. Смерти й муки вони не боялися, були смілі вояки, що на весь світ славились. Стали їх називати лицарями, преславним запорозьким військом.

Спершу козаки тільки відбивалися від Татар, а далі почали вже й сами на їх нападати. Часом суходолом підуть та побють, а часом посідають у чайки (ве-

дикі морські човни) та Дніпром до моря, та Чорним Морем до Турків, — доскакували й до самого Цариграду. Попадають, поруйнують, невольників з неволі повизволяють, здобичі наберуть та й назад. Часом їм дуже щастило, а часом і били їх на морі: великі турецькі кораблі-гале-ри розбивали з гармат (пушок) козацькі чайки та й топили козаків або забирали в неволю. Та козаки на те не вважали і таки дуже давалися в знаки і Туркам і Татарам.

Окріче сих запорожських козаків, були ще козаки й по городах та селах. Городові козаки поділилися на полки, — а в кожному полку старшував полковник, а над усім військом гетьман.

Пани польські спершу раділи, що козаки захищають їх від Татар та Турків, а далі як побачили, що всякий хоче з під панського права у вільне козацтво вихопитися, то й схаменулися. Почали пани намагатись, щоб козаків не було дуже багато, та щоб усіх їх у реєстра посписувати. Козаки цього не хотіли. Почали пани й королі ломати козацькі права й вольности. Турецький султан попрохав польського короля, щоб він спинив ко-

заків, не допускав їх у море. Пани вели козакам упинитися, а козаки не слухались, бо Турки й Татари шарпали Україну. А тут народ на Україні бідує тяжко на панщині; заводять унію і велють людям вірити не так, як їм хочеться. Все се дратувало козаків, бо й вони були з того самого народу. Почалася сварка в козаків з панами та з королями. Почали козаки на панські добра набігати, руйнувати їх, панів та Жидів-рандарів бити. Отак повставали козаки проти польського панського права за приводом своїх гетьманів Косинського, Лободи, Наливайка... Та що-разу польське військо побивало їх, тяжко катувало або й на смерть карало повстанців. Побивши козаків, пани скидали й карали їх старшину, отамання, а настановляли над козаками самі старших — з козаків-же, але таких, що за панами руку тягли, до панства горнулися.

Тільки на запорозьку Січ не могли пани сягнути, — там собі козаки вільно сиділи. — З Запорожців був і славетний гетьман козацький Петро Конашевич Сагайдачний. Чоловік се був учений, розумний, добрий вояка і добрий лад умів

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

дати всьому. За його гетьманування козаки вбилися в велику силу, пани боялися їх займати, і весь час, поки гетьманував Сагайдачний, Польща жила в злагоді з козаками. Сагайдачний міг давати Україні добрий лад. Православна віра тоді зовсім підпала на Україні, не було ні митрополита, ні архієреїв — пішли на унію і висвятити нових нікому було. Уніяти чинили, що хотіли. Сагайдачний закликав до Київа грецького патріярха Теофана, і той висвятив йому митрополита Йова Борецького та шість архієреїв у ті єпархії, де були уніяти. Багато повіднімав він в уніятів тих земель, які вограбували, одняв у їх стародавній київський Софійський Собор. Бувши чоловік учений, сам дбав про просвіту людську і відказав багато грошей та добра на школи. Панами волі не попускав, обороняв народ. Від Турків теж відбивався добре, зруйнував у Криму турецький город Кафу та й визволив там багато невольників. Побивши вкупі з польським військом Турків під Хотином, він здобувся там тяжких ран і, повернувши до дому, року 1622 вмер.

Після Сагайдачного погіршало нашим. Свою віру й просвіту боронили такі братства й новий митрополит київський Петро Могила. Сей Могила заводив школи, посилав хлопців учитися в чужі землі, щоб наші люди були вчені і могли себе наукою боронити.

А козакам погіршало. Умер Сагайдачний, нікого вже було панам Ляхам боятися, — почали вони ще гірше знущатися з народу, почали знов утискати козаків. Знову знялася кривава завіруха, почалися бунти, криваві повстання. Повстали козацькі гетьмани Трясило, Павлюк, Остряниця, та нічого не могли вдіяти. Народ стогнав у неволі, а пани розкошували. Пишний край була наша Україна, і була вона раєм панам, а пеклом робочому українському народови.

Х. Богдан Хмельницький.

Та не міг народ до віку терпіти таке лихо. Року 1648-го спершу козаки, а де далі й увесь народ піднявся проти польського панування за проводом чигиринсь-

кого сотника Богдана Хмельницького.

Богдан Хмельницький був давний вояка, бився не раз у бої, був і в неволі турецькій. Сам був чоловік розумний, добре вчений, ще й хитрий. Польські пани його тяжко покривдили й закинули в тюрму. Він утік, кинувся на Січ. — Запорожці пристали до його. Він поїхав до кримського хана прохати в його помочі, — той дав йому військо татарське. Тоді рушили на українські городи. Де вони йшли — скрізь городове козацтво приставало до Хмельницького. Пани вислали проти його військо, а він бив його раз у раз: біля річки Жовті Води, тоді під Корсунем, під Пилявою, під Зборовом, під Збаражем... Народ покидав хати й роботу та плавом плив до Хмельницького. Хто не мав шаблі чи рушниці, — брав косу, вила, коляку та йшов до війська. Збунтований народ по всьому краю бив панів, Жидів, єсьондзів, — тільки той живий тоді zostався, хто втікав з України в Польщу. Милосердя не було: розлютований народ нікого не жалів. Не жаліли-ж народу й пани. Хоч і не могли вони з своїм військом побити Хмельниць-

кого, але де застукають купку повстанців, мужиків чи козаків, то без жалю вбивають, катують, мучуть, — на палі (коляки) настромлюють, очі виймають, палять... Найбільше катував і знущався над нашим народом князь Ярема Вишневецький, український пан, що перекинувся до панів-Ляхів, покатоличившись.

Нарешті під Зборовом Хмельницький так притиснув короля й панів польських, що король мусів миритися. Та на лихо тут злукавили Татари, злигавшись з нами, — через те не міг Хмельницький таких умов собі добути, яких хотів. Одначе все-ж добувся він дечого: між частиною України й Польщею мала бути проведена межа; ні Жидів, ні польського війська ва Україні не повинно бути; віри православної Ляхи мають не зачіпати; козаків має бути 40 тисячів; уся старшина на Україні мусить бути своя, а не польсько-католицька; гетьманом на всю Україну ставав Богдан Хмельницький.

Славою окритий, вернувся Хмельницький до дому. Він думав, що тепер уже буде добре, та помилився. Український народ не міг пристати на таку згоду, яку зробив гетьман. Хмельницький не визво-

лив людей з під панів, пани знову почали селитися на Україні. Побачивши, що вертається стара біда, селяни знову збунтувалися, пани стали тікати. Почалася в Хмельницького знову війна з Поляками. Та тепер народ був уже на його сердитий, не так йому помагав, а до того татарський хан, що прийшов на поміч, утік з бою під Берестечком, ухопивши з собою й Хмельницького. Козаків побито. В місті Білій Церкві Хмельницький написав нову згоду з Поляками, та згода та була ще поганіща за Зборівську і не довго вдержалася.

Почалася нова війна. Козаки побили польське військо під герою Батогом. Татарський хан помирився з Хмельницьким — і прийшов на підмогу під Жванець коло Кам'янця. Козаки й Татари облягли Поляків, — приходив панам край. Та хан не щиро помирився з Хмельницьким. Він так увесь час робив, щоб ні козаки не могли зовсім Поляків подужати, ні Поляки козаків, а щоб усе битися, а Татари тим часом, немов помагаючи, могли б грабувати Україну. Отож хан знову зрадив і помирився з королем. Король згодився платити йому що-року великі гро-

пі. Хан повернув до дому, а його Татари, йдучи, розсипались по Україні, забирючи народ у неволю. Хмельницький одійшов у глиб на Україну.

Тяжко було нашому кравві. Тисли Поляки, тисли Татари, а боронитися вже не ставало сили. Шість років воювався народ з Поляками; уся країна була залита кровю, люди тяжко зубожіли. Під час страшної народньої війни ні хліб не сіявся як треба, ані яке инше діло не робилося до ладу; отже люди були в війську і багато з їх і зовсім не вернулося, полягши в бої; багато вернулося каліками, до роботи не годящими. А ще й те: де війна, там села й городи з усім добром поруйнують та повалять, хліб військом потолочуть... Така війна кривава з огнем й мечем шість років ходила по нашому нещасному краю!... Як же було народови не збідніти? як же було йому не занепасти на силі?

Бачив се й Хмельницький, що біда, що вже нема сили, та й намислив з деякими полковниками й иншими людьми, прохати помочі в московського царя.

У той час Московщина зробилася вже дужим царством, мала багато сили. Ца-

рював там тоді Олексій Михайлович Романов.

Одначе Москва помочі не хотіла дати, а казала, щоб Україна пристала до Московщини під царську руку. — Мусів Хмельницький і на те згодитися. 8-го січня (января) 1654-го року Хмельницький з козацькою радою в Переяславі пристав під захист московського царя. Умови, на яких Україна мала жити з Москвою, були такі: Україна мала бути цілком самостійним краєм з усіма своїма вольностями й правами; ані цар, ані московські пани не могли встрявати в українські справи, не могли переіменяти на Україні ладу, не могли порядкувати в нас. Гетьман міг мати справи з державцями інших держав і приймати від їх послів. — Гетьмав мусів платити щороку цареві данину, але збирав її сам, а Москалі не могли сього робити. Цар-же обіцяв боронити Україну своїм військом.

XI. Україна та Московщина.

Пристаючи до Москви, Хмельницький з своїми прихильниками думав собі

так, що одновірна з Українцями Москва не буде до України така лиха, як панська Польща. Одначе дуже швидко виявилося, що між Україною та Москвою була велика різниця.

Повстання Хмельницького вигнало з України все панство. Панів більше ніде не було, не було й панських земель, ані панських підданих. Усі люди були вільні. Посполиті люди, або мужики-селяни, сиділи собі на своїй землі вільними хліборобами та робили хліб; усі свої справи поряdkували своїм громадським присудом. Городяни ремесникували або торгували, жувучи також під своїм правом та присудом. Козаки служили у війську, мали землю, або часом яке ремесство чи крамарство і правувалися своїм козацьким звичаєм. Скрізь старшина, начальники були виборні: громади сільські вибирали своїх отаманів та суддів, городи — лавників та радних, що давали лад городським справам та судили суд. Козацтво теж вибирало собі свою старшину: сотників, полковників, суддів та інших і над усіми найстаршого — гетьмана. Гетьман поряdkував над усією Україною, слухаючися поради козацької стар-

шини; в важних випадках збирали на раду всю громаду козацьку. Запорозька Січ — ся їй зовсім була на волі, роблячи все так, як хотіла на своїх степах. Попівство було теж виборне; громади вибирали собі попів, яких хотіли, а архіереї тільки висвячували їх; як під громаді був не до вподоби, вона їй скидала його; архіерей, митрополит так саме були виборні. Увесь лад на Україні був такий, що сам народ порядкував своєю справою.

Зовсім инший лад був у Московщині. Там народ на мав ніякого права, — він стогнав у неволі і робив панщину гіршу, ніж наші попередки робили на своїх панів. Виборного начальства не було. Цар порядкував усім, як хотів, сам наставляв скрізь старших начальників, а ті начальники — менших. Усі ті начальники-пани тяжко кривдили народ, обдирали його, мордували робочих людей. У Московщині була воля в панів, тільки не було волі робучому народови, і жилося бідлашим московським людям під своїми панами ще гірше, ніж у Польщі під польськими.

Та й віра, хоч була і в Українців, і в Москалів одна, православна, але-ж де

в чому одмітна наша проти їхньої. Наш народ зважав більше на ту правду, яка написана в християнській книзі Євангелії, більше думав про те, як треба по правді жити, а московський темний народ пильнував більше всякого обряду. У Москалів, наприклад страшенно проміж себе пони й світські люди сварилися про те, як треба писати: Ісусъ; чи Исусъ, або як хреститися — двома пальцями, чи трьома. Московським попам та панам дуже не подобалося, що серед нашого попівства й народу інші церковні обряди й звичаї. От напр., їм здавалося страшним лихом, що у нас, як дитину хрестять, то обливають її, а не вмочають у воду. Такі малі речі здавалися їм дуже важними.

Ще більші різниці були в просвіті. У нас, по всій Україні були школи нижчі, середні й вищі, скрізь писалися й друкувалися книжки; наші люди дуже охочо вчилися по школах і з книжок, учились і дома, і в чужі краї хто міг їздив, щоб засягти більшої науки, ширшого світу. Москалі-ж були невчені — і мужики й пани; наука, просвіта здавалася їм безбожним ділом. Як у Москві друкар Хведо-

рович почав печатати вперше книги, так вони думали, що се бісовське діло, — зруйнували друкарню, а самого Хведоровича за малим не вбили, — мусів бідолаха на Україну тікати. Уже згодом сам цар завів одну - однісіньку друкарню, щоб у їй церковні книги друкувати, а в нас тоді друкарень було вже 24. Усі наші звичаї були проти московських більше освітні, більше людяні і зовсім не такі, як у Москалів. Не так ми й говорили, не так і поводитися, не так одягалися, не так жили.

Але-ж Москалі думали, що кращого ладу, як у їх, кращої віри, кращих звичаїв, кращого життя, як у їх — ніде немає. На інші народи вони згорда дивилися. Хто не такий лад і звичай має, як у їх, хто не так живе й вірить, як вони, — того треба присилувати, щоб він своє покинув, а жив, вірив, думав, говорив, одягався так, як Москалі. До того-ж московським панам, що підтоптали під себе свій робочий народ, було дуже не до вподоби, що народ Україні був вільний, — коли-б ще й їх московський мужик не схотів волі! А понам та архієреям московським не подобалось, що на Україні

попів та архієреїв вибирають; вони собі думали: ще так і в нас, на Московщині, схочуть духовенство вибирати! У Московщині пани були покірними підніжками, рабами царськими, чи то „холопами“, — так вони самих себе перед царем називали. Так саме, як менші люди перед панами хилились, так вони перед царем. А на Україні вільне козацтво було тоді горде своєю волею і не називало себе вірними підданими московському цареві, а вільними. Се дуже не подобалось московському цареві (правительству). Ото-ж і завзявся той уряд завести на Україні свій московський лад. Та тільки-ж відразу цього не можна було зробити. Вони й заходилися робити се спершу потроху та помалу, а далі вже все дужче та дужче наполягати.

ХІІ. Р у ї н а.

Суперечка між Україною та Москвою почалася ще за життя Богдана Хмельницького, а як він умер року 1657-го, то зараз же послано в українські городи московських воєвод і кожного з військом.

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Воєводи ті кривдили народ і знущалися з його. Новий гетьман Іван Виговський не знав що й чинити. Він силкувався умовити московський уряд, щоб вони цього не робили. Московські пани його не слухалися, а запомагали полковника Пушкаря, що хотів замість Виговського бути гетьманом і ладен був дозволити московським воєводам панувати на Україні, аби собі вихопитися в гору. Сей продайдуша Пушкар пристав з купкою своїх козаків до московського війська, що вже прийшло на Україну та й заходилося порядкувати точнісінько так, як колись Поляки порядкували: палило й руйновало села, різало народ. Виговський побив московське військо, повигонив воєвод, та не мав сам сили і далі встояти проти Москви і почав був знову миритися з Польщею. А народ ненавидів Польщу, не схотів того, і скинув року 1659-го Виговського.

З того часу й почалася страшенна колотнеча. Московський уряд спершу воювався за Україну з Польщею, хотів, щоб не пустити Польщі ні клантя української землі; але подужати не міг, помирився з Польщею року 1667-го і поді-

лив з нею Україну: Польща забирала собі край по правий бік Дніпра, опріче Київ, а Москва -- лівий, та ще й Київ. Тепер уже легше було вгамувати Україну: і Москва й Польща в двох заходилися се робити. Збезлюдженій та знесилевій Україні тяжко було змагатися і з самою Польщею, а тепер було зовсім уже над силу.

На Україні стало тоді по два гетьмани: один по лівий бік Дніпра, а другий по правий. Та ті гетьмани нічого не могли вдіяти проти двох дужих держав, а як котрий з них починав опиратися, то такому було лихо: от, напр., польські пани вбили гетьмана Івана Виговського, а московські пани мордували в Москві, а потім заслали до Сибіру гетьма Дем'яна Многогрішного. Московське й польське військо раз-у-раз гуляло по Україні, бо народ бунтувався проти лихого ладу; і Москалі й Поляки руйнували й палили городи й села, вбивали й калічили безщасних людей і заливали кровю весь край. Один з гетьманів, розумний та смілий Петро Дорошенко, щирий оборонець української волі, довго боровся за неї, та бачучи, що сам не подужає, він спробував був засягти помочі в Турка,

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Думка була така: а може Турок буде кращий за тих християн, що роздирали нещасний край? Та ще й те: Турок далі сидів — не міг з далека заводити свій лад на Україні; орду-ж татарську Турок би спиняв, коли-б жив у злагоді з Україною. Та нічого не міг Дорошенко вдіяти проти більшої сили. Москва його подужала і вмер він у московській неволі.

Колотнеча не втихала, і весь край так зруйновано, що правобічна Україна мало не вся лежала пустою, — без хат, без людей, — тільки вовки вили та сухі кістки тисячів побитого народу лежали по степах. Сей страшний час народ прозвав Руїною, бо й справді руїною тоді зробився весь наш край...

XIII. Пани з козаків.

Оттак занепащався наш край. Та тільки-ж не самі сусіди були за те винні, — винне було й наше козацтво.

За Богдана Хмельницького вигнано було з України все панство. Усі стали вільні, вся земля стала народним добром. Козацтво в сій боротьбі вело веред, да-

вало всьому лад — козацтву й припало найбільше землі та всякого иншого добра. Козацтво було й освіченіше за поспільство (мужиків). Через те козацтво незабаром убилось в велику силу. Йому хотілося багатшати ще більше. Багатство давала земля, то значне, старше козацтво й почало захоплювати ще не займані, а часом уже й займані землі. З поспільством, з мужиками, почало значне козацтво поводитися з горда. Мужики сільські й міщани і вбогі козаки почали на значне козацтво гніватися, почалися проміж ними — та значним козацтвом сварки.

Московський уряд з тих сварок радів. Поки держався на Україні свій лад, свій громадський присуд; поки гетьмана, полковників і всю старшину вибирало козацтво та народ; поки козацтво було військовою силою, — доти ще не можна було повернути народ український у панську неволю. Треба так зробити, щоб ні козацтво, ні полковники, ні гетьман не мали сили, а вже сам простий робочий народ нічого не вдіє. Хитро-лукаво почали московські пани сварити проміж себе козацтво та козацьку старшину; а по-

бачивши, що поспільство ремствує на значних козаків, почали тії пани й мужиків та міщан підбурювати проти їх. Московський уряд так удавав, мов би він заступається за народ робочий, а народ і доймав віри, не знаючи, яке лихо дожидає людей... Ворожнеча проміж козацтвом, найбільше значним, та проміж поспільством (селянами, хліборобами й міщанами) все більшала та дужчала.

Московські пани помічали гірших людей серед значного козацтва; вони їх приваблювали до себе тим, що цар дарував таким людям великі землі на Україні. Доскочить такої землі який ненажера, та й починає на їй порядкувати, а як на тій землі вже сиділи хлібороби й робили, то він уже вимагав від них усяких одбутків за землю, бо „вона — каже, моя, — мені її подаровано“. Народ на таке ніяк не хотів пристати. Він думав, що вся земля на Україні була народня і ніхто не мав права дарувати її. Мужики часом тікали на вільні землі, часом сварилися, бунтувалися. Та вже тут московські пани оступалися не за мужиків, а за того багача-полковника чи сотника, свого прия-

теля, та й примушували живосидом мужиків коритися такому новому панові.

Де-далі таких пановитих людей ставало серед козацтва все більше та більше. Де-далі значне козацтво все дужче та дужче вбивалося в силу, топчучи собі під ноги народ. А народ, побачивши, що замість старих панів, мав нових, почав і проти них ворогувати, почав кривим оком ворожим поглядати на все козацтво. Через те, як котрий гетьман оступався за українську волю, за гетьманщину, то народ не запомагав йому. Та треба й те сказати, що де-далі, то серед значного козацтва все менше та менше було таких, що стояли за народню волю, а більше таких, що гризлися з народом і проміж себе за маєтки, землі та за всяке инше багатство. Бачивши те, простий народ думав собі, що вже від цих козацьких панів не буде йому добра, а мав таку надію, що цар з Москви дасть добрий лад, визволить людей.

XIV. Гетьманщину скасовано.

Де-далі все не кращало, а гіршало. У Москві зацарював цар Петро Первий.

На Україні був тоді гетьманом Іван Мазепа. Цар Петро поводився з українським народом так, мов би весь той народ був його кріпаком, невільником. Він порядкував козацьким військом як своїм, раз-у-раз посилаючи його в далекі тяжкі походи, силював козаків до важкої роботи; московські начальники знущалися з козаків, кривдили їх, утискали; московські воеводи, московське військо тиснули народ, кривдили його, грабували. Так важко було жити Україні, що старий гетьман Мазепа не витерпів, почав одбиватися від Москалів, закликавши на поміч шведського короля Карла XII. Та Мазепа був з того значного козацтва, що панувати хотіло над народом, і народ не поміг гетьманові. Петро побив року 1709 Мазепу й Карла і став мститися на Україні за повстання, мордуючи великими муками та караючи на смерть людей. Тепер уже цар Петро був пан на Україні, що хотів, те і робив. Найбільше мордував тим, що забирав козаків на чужину на тяжку роботу, — копати канали, робити фортеці (кріпости). Від тієї тяжкої роботи, від хоріб люди гинули тисячами і за п'ять років (з 1721, кінчаючи 1725) умерло

так 20 тисячів козаків, а ті, що повернулися — вернулися ледви живі, усього збувшись. Найбільше впеклася нашим робота на далекій холодній Московщині — копати Ладозький канал; і досі про сю каналську роботу де-не-де ще співають сумні пісні, а словом каналський — лаються. Стогнала нещасна Україна, та не було змоги оборонитися. Наказний гетьман Павло Полуботок озвався був за волю, але цар Петро закинув його до тюрми в Петербурзі, і там він і вмер року 1724-го. Москва скасувала українську волю.

Тільки ще трошечки було тієї волі в Запорозькій Січі. Хоч Петро Первий і зруйнував її під час війни з Мазепою, та Запорожці поки-що таки держалися. Аж ось в Москві зацарювала цариця Катерина Друга. Року 1775-го вона послала військо та й зруйнувала Запорозьку Січ, а останнього кошового отамана Петра Кальнишевського, без ніякої провини, закинула на віки в тюрму. Так упала остання оборона волі українського народу.

Усі вільні степи українські, усю землю народню цариця Катерина пороздавала своїм генералам та панам або й тим

значним з козацької старшини, які щиро стояли за московський уряд. Козацьку старшину вона поробила панами, дворянами. Хліборобів, робочих людей вона віддала тим панам-дворянам у неволю, завівши року 1783 го панське кріпацьке право на Україні.

На правому боці Дніпровому Україна була ще під Польщею. Там після руйни козацтво зовсім занепало. Пани-Поляки знущалися з народу. Не видержавши, народ почав бунтуватися. Такі бунтівники звалися Гайдамаками, а весь бунт сей прозвано гайдамащиною. Гайдамаки збиралися кучами й нападали на панів. Побють їх пани військом, — вони затихнуть, а згодом знов устають, бо не було сили терпіти панське знущання. Року 1768-го Запорожець Максим Залізняк злучився з сотником Гонтою, зібрав так багато гайдамаків, що почав замогати панів. Тоді цариця Катерина Друга прислала на поміч польським панам своє військо, і так гуртом побито Гайдамаків. Кого піймано живим, тих страшно катовано: обрубувано руки, ноги, здирано з живих шкуру... Народ притих, притих, притаївся...

Але польські пани так допорядкувалися, що незабаром польська держава зовсім знемоглася, а три сусідні держави: Прусія, Австрія та Росія поділили Польщу проміж себе (1772-го та 1793-го року). Тоді Росія забрала собі правобічну Україну, а Австрія — Галичину, а року 1775-го й Буковину, що була в той час під Волощиною.*)

І сталося так, що на нашій землі не було вільного народу: увесь народ став панським кріпаком; не панськими зосталося тільки трохи з дрібного козацтва, та й тим була воля така, що недалеко від неволі сидить...

Тяжко боровсь український народ за волю, та й доборовсь до неволі...

XV. Кріпацька неволя і визволення.

Отак-то значне, багате козацтво зрадило свій народ. Укупі з ним добувалося воно волі, а тоді перевернулося само на тих панів, проти яких боролось, та й ста-

*) Ся українська земля Буковина ще від першого татарського лихоліття пішла від нас різно; від Татар забрали її Волохи, а від Волохів Австрія.

ло панувати над своїм народом, називаючися вже „дворянством“.

Сі нові пани-дворяни з усеї сили дбали про те, щоб яко мога дужче відрізнитися від народу, від мужика, щоб ніхто не подумав, що вони з таких самих, як і мужики, а щоб усім здавалося, що вони справжні „дворяни“.

Як була Україна з Польщею, то тодішні українські пани, за для більшої панськості, перекидалися на Поляків, силкувалися у всьому бути такими, як польські пани; а тепер нові пани почали з усеї сили дбати, щоб у всьому бути такими, як московські пани. Вони покидали ту мову українську, якою говорить увес наш народ і досі, та й переймали московську мову — стали говорити й писати по московському, переймали московські звичаї, побут. Так помалу нові українські пани зробилися зовсім чужі своєму народові. Виходило так, що на Україні живе мовби то два народи, дві національності: простий народ робучий були Українці, а пани — Москалі.

Погано було жити народові під сими панами. Рідко який з них був добрий для своїх людей, а більше було лихих. Народ

робив тяжко, а як чим не догожав панові, то його карано ще тяжче. Та серед народу думка про волю ніколи не вмірала, хотілося йому тієї волі, та як її добути — народ не знав.

Народ дуже мало що розбирав у тих порядках, серед яких йому доводилося тепер жити. Попереду, як був на Україні свій лад, то і в суді, і в усяких урядових канцеляріях говорили українською мовою — такою, як говорить і досі наш народ. Панери писали теж українською мовою, хоч трохи й одмітною від чисто-народної, та всеж такою, що народ її дуже добре розумів. Так само тією-ж українською мовою списані були й усі накази. Через те тоді народ розумів той закон, під якими жив, і знав своє право. Він і позивкав уже до своїх інституцій, — знав, який і де суд, яка і де канцелярія, і тямив, з якою справою куди треба податися. А коли приходив у суд, чи в канцелярію, то там до його говорили такою мовою, яку він розбирав. Через те чоловік міг собі дати якусь раду.

Як же українські порядки в нас покасовано і заведено такий лад, як і в иншій Росії, то се все перемінилося. Закони

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

писалися московською мовою, і український народ нічогосінько з їх не розумів. Через те, хоч би в законі й було що написано йому в оборону, то він не міг би цього й знати, не розуміючи того писання. Потім суди й усякі урядові інституції заведено зовсім не такі, як було попереду, і народ плутався серед їх, як серед лісу, і ніколи не міг дійти з ними якогось ладу. Коли-ж він приходив чи в суд, чи в яку канцелярію, то там говорили до його по московському і всі папери давали йому писані московською мовою, — бідолашній чоловік нічогосінько того не розумів і був як сліпий або глухий. А до цього всього треба додати ще те, що всі ті урядовці, що сиділи по тих судах та канцеляріях, поводитися з народом з горда, ніколи не хотіли йому нічого розказати, а тільки кричали на людей, та лаяли їх, та поштурхували ними. А правди серед тих урядовців було мало: вони не про те дбали, щоб зробити по правді або хоч по закону, а тільки про те, щоб яко мога більше надрати з народа хабарів. Через те бідолашньому народові ніде не було ні оборони, ні помочі.

До того ще народ був тоді темний. Український народ здавна був дуже охочий до просвіти і за старого ладу по всій Україні скрізь, при кожній церкві, були няжчі школи, по городах середні, а в Києві була вища школа — академія. Наука в тих школах була тією мовою, якою народ говорив, — українською. Народ залюбки в їх учився.

Та як скасовано українські порядки, то звідусіль стали вигонити й українську мову. Так саме як із суда та з урядових канцелярій, вигнали її і зі школи. Старі українські школи або покасували, або завели в їх московську мову; по деяких городах уряд завів московські школи. — Та вони були народові такі чужі, що діти довго не хотіли в їх зовсім учитися, а й тоді, як учитися стали, до добра така школа не довела: вона тільки плодила тих судовиків та писарчуків, що знущалися з народу, та драли з його хабарі.

По селах шкіл не було, — там цього не дозволяли пани. Їм краще було, щоб народ зостававсь темний, бо як би він зробився освіченим, то він не попустив би над собою панувати. Колиж з часом у якому не панському селі і була на ве-

лике диво, яка поганенька школа, то з неї таки не було добра: учено в їй по московському, а народ тієї мови не розумів, і ніякого пуття з тієї науки не було та й не могло бути.

Так і блукав наш народ у темряві і не знав куди вийти. Чув, що його болять, а які ліки від того болю, — не відав. Часом де-інде не витерплювали люди, бунтувалися, та з того їм краще не ставало: їх дуже швидко втихомирювали, карали і знов усе затихало. І здавалося, що й кінця краю тій неволі не буде.

Однаке вона таки не вдержалася.

У кожного народу на чолі його стоять найбільше освічені й тямущі люди, що ведуть перед у науці, добиваються кращого життя, кращих порядків. Такі люди звуться чужомовним словом інтелігенція. На Україні у XIX. віці інтелігенція була з панів, бо народ був неосвічений. Як пани відцуралися від народу, так само відцуралось його й інтелігенція, що з тих панів виходила.

Але помалу почали серед інтелігенції прокидатися інші люди і бачили, яку то велику кривду зроблено робочому народові. То були люди чесні, добрі, наукою дуже осві-

чені. Вони знали, що по чужих краях народ уже добився, або добивається собі волі й кращого життя; знали й про те, що український народ колись мав свою волю й кращі порядки, та все се занепастилося. Через усе те сі люди, хоч сами й з панів були, а надумалися, що їм треба оступатися за робочий народ, добиватися йому волі, освіти, кращого життя. Вони почали писати про се в книжках та ще й но книжках, писаних українською мовою, щоб і народ міг їх розуміти, коли йому хто письменний те прочитає. Вони любили свій край, свій народ і розуміли, що українська інтелігенція, одріжнившись від народу мовою, зробила дуже погано, бо народ зостався темний, і нікому було направляти його на кращий лад. Через те вони думали, що інтелігенція і народ повинні говорити однією мовою — українською і тією-ж мовою вчитися й писати.

Перший надрукував книгу українською народньою мовою року 1798-го Полтавець Іван Котляревський (книга звалася „Енеїда“); трохи згодом Харківець Грицько Квітка у своїх гарних повістях списував життя простого сільсь-

кого народу, показував, який той народ гарний і прихилив тим до його людей в інтелігенції. Писали українською мовою й інші люди, та спершу всі говорили дуже обережно, не насмілювались. Незабаром виявився новий письменник — Тарас Шевченко (народився 1814-го р., умер 1861-до року). Він був за молоду панським кріпаком у Київщині і сам зазнав того лиха, від якого весь народ стогнав; потім добрі люди його викупили, він багато вчився, мав великий хист до писання віршів. Він написав цілу книгу, що зветься „Кобзар“. Там він описував життя українського народу, розповідав, які муки терпить у кріпацькій неволі робочий народ, як погано жити Україні через недобрі поряди, як знущаються з людей пани й начальники. Він смілим та щирим словом закликав Українців до того, щоб вони поламали неволю і завели на своїй землі кращий лад. Все се було написано по правді і так гарно, що Шевченкові вірші зразу привднали дуже багато людей до того гурта, що стояв за народ.

Заведено навіть таємне, нишком від начальства, товариство, що звалося: „Ки-

рило-Методіївське брацтво“. Се „Брацтво“ хотіло, щоб скасувати кріпацьку неволю, дати народові землю, освічувати народ українською мовою, скрізь завести на Україні і по всій Росії вільні порядки, а всі славянські народи (Українців, Москалів, Білорусів, Поляків, Сербів, Болгар, Чехів та ин.) злучити в одну державну спілку (федерацію), але так, щоб кожен народ на своїй землі мав собі волю своїм народнім присудом, як хоче порядкуватися.

Одначе року 1847-го се „Брацтво“ викрито, братчиків позамикано по тюрмах, а далі позасилано в заслання, а Шевченка заслано в Азію, в салдатську неволю, де він і пробув десять літ. Українські книжки (напр. Шевченкові вірші) однімано й палено.

Після смерти царя Миколи I-го у Росії жити полекшало. Тоді завернули з неволі й „кирило-методіївських“ братчиків. Один з сих братчиків Опанас Маркович та його жінка Марія написали книгу по українському: „Народні оповідання“, підписавши її: „Марко Вовчок“ (мов би так звався той, хто написав книгу). В їй описано було тяжке кріпацьке життя,

і кожному було видно, що неминуче треба було дати панським людям волю. Тоді вже по всій Росії було багато людей, що цього хотіли. Сам цар Олександр II. приставав на те. І так воно й зробилося; року 1861-го випущено людей на волю.

А в Галичині та на Буковині, що були до недавнього часу під Австрією, людей визволили ще попереду, року 1848.

XVI. Від скасування кріпацтва до нашого часу.

Здавалося, що тепер уже в Росії заведуться кращі порядки, а через те й Україні буде легше жити. Воно й справді заведено новий суд і земство. Та в їх згодом однято й ту невеличку волю, яку їм спершу дано. Порядки хоча й перемінилися, та жити під ними було тяжко. А ще тяжче через те, що всяке начальство не додержувало й тих законів, які були, а робило так, як йому хотілося. Люди не мали ніяких прав і завжди могли сподіватися собі якого лиха від чиновницької самоволі. Хлібороби-селяни, вийшовши на волю, не скрізь мали землі стільки, скільки було треба, а як народу на-

множилося, то й зовсім землі стало мало, а оплати й інші повинности били тяжкі. Народ хоч і жив на волі, та де-далі все дужче та дужче біднів. Робітникам по фабриках та заводах тяж робота була тяжка, а плата мала.

На Україні, опріче всього сього, було ще й своє лихо.

По всіх краях такий лад, щоб у школі вчити тією мовою, якою діти і весь народ говорить, — се, щоб розуміли науку. Такою мовою складають і книжки, щоб люди, читаючи, могли їх розуміти. Такою-ж мовою пишуть і закони, щоб усі люди розуміли й знали своє право й свою повинність. Коли б і в нас на Україні був такий добрий лад, то треба булоб, щоб у школі учено по українському, щоб українською мовою писано книги й усякі закони. Одначе так не зроблено.

Української школи заводити не дозволено, а заведено московську. Науку чужою мовою наші діти дуже мало розуміють, і через те народ й досі зостається дуже темний. Книжок, які він міг би розуміти, не можна було видавати, бо вже року 1863-го заборонено друкувати укра-

їнські книги а найбільше наукові, такі, в яких розказується народові, про те, що він мав у старовину на Україні волю, або та-кі, де описуються кращі порядки по чужих землях і як люди ті порядки завели. Згодом ся заборона наче почала була трохи забуватися, але року 1876-го заборонено українське письменство вдруге, ще суворіше: ні наукових книжок, ні дитячих, ні перекладів з чужих мов, ні газет — нічого сього не можна було друкувати по українському.

Через усе се народ zostався зовсім без усякої науки, без усякої освіти і блукав у такій темряві, що не розбірав хто йому ворог, а хто приятель.

Народ бачив, що все, що було освічене, говорило московською мовою, що наука скрізь була тією-ж мовою, а ту мову українську, якою він говорить, усі зневажають, глузують з неї, знущаються. І народ став думати, що тільки московською мовою і можна освічуватися, тільки через неї й можна стати тямущим, ученим чоловіком. Сією мовою говорили пани і народ став звати її „панською“. І став він „панську“ мову панувати, — а своєї мови соромиться...

Людей, що розуміли, як усе се не добре і хотіли оступитися за права українського народу, було дуже небагато. Однак вони не покидали робити свого діла. Їм не можна було виявляти свої думки на російській Україні, вони почали печатати про се книги по інших державах, за кордоном, і найбільше в Австрії.

У Австрії, після довгої колотнечі, з року 1867-го зовсім уже заведено конституційний лад, то-б то такий, де всі закони встановляють виборні від народу люди (народні послы), і всі громадяни мають записані в законі права й волю, яких ніхто не сміє ламати. Тоді й тим Українцям, що живуть у Галичині та на Буковині, стало легше дихати. Хоч вони ще й досі бідують і над ними велику силу мають багаті польські пани, та все ж там народ уже добився деяких прав і може освічуватися своєю мовою. Там у школах, у гімназіях і в університетах учать по українському, сією ж мовою пишуться книги й газети, щоб народ міг в їх навчитися.

Отуди, найбільше в Галичину, й почали посилати свої писання народолюбні люди з України російської. Вони говори-

ли там, що треба Україні і всій Росії волі, хліборобам треба землі, робочим людям доброї плати, усьому народові освіти українською мовою. Найвидатніший з сих письменників був Михайло Драгоманів.

Писання сих людей доходили й на російську Україну. Спершу їх читала тільки інтелігенція, а далі почали читати й робучі люди та й собі так думати, як там написано. Тимчасом і по всій Росії вже говорили тямущі люди, що треба народові дати волю, завести кращі порядки, то б то — конституційний лад. Клопоталися про се люди, була через те й колотнеча велика.

Року 1905-го, після нещасливої японської війни, всім уже стало добре видно, що треба російські державні порядки перемінити, і за малим не весь народ став сього добиватися.

17-го жовтня цар Миколай II. видав маніфест про те, що без виборних од народу не може бути видано ні одного закону. 27-го цвітня 1906-го року зібралася в Петербурзі перша російська Державна Дума (Государственная Дума) з виборних від народу послів.

Тоді всі народи, які живуть у Росії, почали добиватися собі прав, погуртувавшись в політичні товариства, партії. — Українці (і інтелігенція, і робучий сільський народ) теж позакладали політичні партії і кожна партія виставляла свої вимогання: як треба перемінити порядки по всій Росії і в себе дома, на Україні.

Зважаючи на те, що в Росії не один, а багато народів і кожен народ хоче жити по своєму, хотіли: щоб кожному народові на його землі була воля порядкуватися як він сам хоче. За для сього треба, щоб кожен народ сам собі вибирав свою народню раду (сойм). Державна Дума повинна порядкувати тільки такими справами, які будуть на всю державу, а всі справи краєві повинна рішати краєва народня рада, бо сам народ найкраще знає, чого йому треба і як упорядкувати своє діло. Такого порядку хотіли для свого краю й Українці, щоб на Україні була своя Українська Народня Рада.

Року 1906-го заборону на українську мову в Росії скасовано, і стало вільно видавати для народу наукові книги й газети. Хоч волі слову ще й не було, та все ж в книжках, і по таких україн-

ських газетах та і місячниках, як от: „Громадська Думка“, „Рідний Край“, „Нова Громада“, „Вільна Україна“ та інші, почати ширитися оті думки і розказуватися, що треба робити, щоб усього того добитися.

Б. Грінченко.

Писано року 1906-го,
8-го серпня (августа).

В-во „ДІТОЧІ ЧИТАНКИ“

видало досі такі книжочки:

1. Попелюх і маленька мишка, з обр. . . . 4 М.
2. Дорога до щастя. Івасикова втіха . . . 2 „
3. Кізка-Білоніжка. Телесик 2 „
4. Б. Грінченко: Корота історія України 6 „
5. Іван Липа: Орел промінистий, казка . 2 „
6. Пан Слота і панна Сонічко. Що смачнійше 2 „
7. Гр. Гетьманець: Хто такий Т. Шевченко 4 „
8. Редіард Кіплінг: Слонятко 2 „
9. Редіард Кіплінг: Як верблюд дістав горб? 2 „
10. Т. Шевченко: Малий кобзарь 4 „

„Діточі Читанки“ можна дістати за попереднім надісланням грошей у кожній українській книгарні, там, де купуєте „Світ Дитини“, або у видавництві

„ДІТОЧІ ЧИТАНКИ“

Станиславів, вул. Собєського ч. 11.

РОДИЧІ й ВИХОВАТЕЛІ!

КУПУЙТЕ

для своїх діточок
і для шкільної молоді

„СВІТ ДИТИНИ“

прегарно ілюстрований журнал
для української дітвори, який
виходить два рази в місяць

Умови передплати:

Річно	96 К.
чвертьрічно .	24 К.
місячно . . .	8 К.

Поодинокє число 4 корони.

Замовлення й гроші слати на адресу:

**Видавництво „СВІТ ДИТИНИ“
(М. Таранько), Львів, Зіморовича ч. 3.**